**ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ**

(ETA JOURNAL)

**INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND
HISTORY RESEARCH**

Yıl: 3, Sayı: 1, Ocak 2021, s. 1-18.

Çağdaş YÜKSEL*

**PARİS BARIŞ KONFERANSI ÖNCESİNDE İNGİLTERE LORDLAR
KAMARASI'NDA ERMENİLERİN DURUMUNU TARTIŞMAK ÜZERE
YAPILAN OTURUM HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER
ÖZET**

Sanayi Devrimi sonrasında İngiltere, Fransa ve Rusya gibi devletler güç kazanırken Osmanlı İmparatorluğu gittikçe zayıflamaya başlamıştır. Bu nedenle Avrupa Devletleri 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını paylaşma planlarına hız vermişlerdir. Birinci Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletleri yaptıkları gizli antlaşmalarla Osmanlı topraklarını nasıl paylaşacaklarını karara bağlamışlardır. Ancak 1917 yılında Rusya'da yaşanan devrim sonrasında Rusya'nın savaştan çekilmesi paylaşım planlarında yeni tartışmalara yol açmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması ile Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmesi İtilaf Devletleri'ne planlarını hayata geçirme fırsatı sunmuştur. İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan tarafından Anadolu'nun çeşitli yerleri işgal edilmiştir. İngiltere Birinci Dünya Savaşı'ndan avantajlı bir konumda çıktığı için daha önce yapılan paylaşım planlarının değiştirilmesini istemiştir. Rusya'nın paylaşım dışı kalması da yeni bir planlamayı zorunlu kılmıştır. Savaş sırasında Fransa'ya vaat ettiği petrol zengini Irak'ı elinde tutan İngiltere Fransa'ya Suriye'yi vermiştir. İngiltere daha önce İtalya'ya vaat edilmiş olan İzmir'i Yunanistan'ın işgal etmesini savunmuştur. İngiliz Hükümeti tarafından Karadeniz'de bir Pontus devleti, Doğu Anadolu'da Ermenistan ve Güneydoğu Anadolu'da bir Kürdistan kurulması düşünülmüştür. Ermeni konusu Paris Barış Konferansı'nda uzun uzun tartışılacaktır. Ancak konferans öncesinde İngiltere'de ve Fransa'da Ermenilerin geleceği meselesi politik gündemi uzun süre meşgul etmiştir. Bu nedenle Paris Barış Konferansı

* Arş. Gör. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Denizli Türkiye, cagdasyuksel8@gmail.com.

öncesinde İngiltere Parlamentosu'nda Ermeniler hakkında çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Bu çalışmada Paris Barış Konferansı öncesinde Lordlar Kamarası'nda Ermenilerin geleceği hakkında yapılan oturum incelenmiştir. Böylece İngiltere Parlamentosu'nun üst kanadının Ermeniler hakkında neler düşündüğü, Ermenilerin geleceği için ne tarz planlar yaptığı analiz edilmiştir. Bu sayede İngiltere'nin Paris Barış Konferansı sırasında takip ettiği Ermeni siyasetinin daha iyi anlaşılması umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere, Ermenistan, Birinci Dünya Savaşı, İtilaf Devletleri

**EVALUATIONS ON THE SESSION TO DISCUSS THE SITUATION OF
THE ARMENIANS IN THE HOUSE OF LORDS OF GREAT BRITAIN
BEFORE THE PARIS PEACE CONFERENCE
ABSTRACT**

After the Industrial Revolution, states such as Britain, France and Russia gained power, while the Ottoman Empire began to weaken. For this reason, European States have accelerated their plans to share the lands of the Ottoman Empire since the 19th century.. During the First World War, the Entente Powers decided how to share the Ottoman lands with secret agreements they made. However, Russia's withdrawal from the war after the revolution in Russia in 1917 led to new discussions in the sharing plans. The Ottoman Empire's withdrawal from the First World War with the Mondros Armistice Treaty on October 30, 1918 gave the Entente Powers the opportunity to realize their plans. Various parts of Anatolia were occupied by Great Britain, France, Italy and Greece. Since Great Britain emerged from the First World War in an advantageous position, it asked to change the sharing plans previously made. Russia's exclusion from sharing also necessitated a new planning. Great Britain, which held the oil-rich Iraq it had promised to France during the war, and gave Syria to France. Great Britain advocated the occupation of Izmir by Greece, which was previously promised to Italy. It was considered by the British Government to establish a Pontus in the Black Sea, an Armenia in Eastern Anatolia and a Kurdistan in Southeastern Anatolia. The Armenian issue will be discussed at length at the Paris Peace Conference. However, before the conference, the issue of the future of Armenians in Britain and France occupied the political agenda for a long time. For this reason, before the Paris Peace Conference, various debates about Armenians took place in the British Parliament. Thus, what the upper wing of the British Parliament thinks about the Armenians and what kind of plans they make for the future of the Armenians are analyzed. In this way, it is hoped that the Armenian policy followed by Britain during the Paris Peace Conference will be better understood.

Keywords: the Ottoman Empire, Great Britain, Armenia, the First World War, the Entente Powers

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı sonrasında yapılacak barış anlaşmalarını belirlemek üzere Almanya'ya savaş ilan etmiş 32 devletin katılımıyla 18 Ocak 1919 günü Paris Barış Konferansı başlamıştır. Bu konferansta İtilaf Devletleri ile Osmanlı İmparatorluğu

arasında yapılacak barış antlaşması da tartışılmıştır¹. Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulacak dünya düzeninin şekillendirileceği yer olması bakımından Paris Barış Konferansı büyük önem taşımıştır. Bu konferansta galip devletler kendi çıkarlarına uygun olarak hazırladıkları barış antlaşmalarını mağlup devletlere kabul ettirmişlerdir. Bu davranış tarzı sonucunda ortaya gerçeklerle bağdaşmayan, uygulanması ve sürdürülmesi imkânsız olan barış antlaşmaları çıkmıştır. Böylece İkinci Dünya Savaşı'nın temelleri atılmıştır.

Paris Barış Konferansı Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderinin belirlenmesi açısından önemli rol oynamıştır. Daha savaş sırasında İtilaf Devletleri Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmaya karar vermişlerdir. Ancak savaş sırasında yaşanan gelişmeler paylaşım planlarının gözden geçirilmesini zorunlu kılmıştır. Pazarlıklar sürerken Yunanlılar, Ermeniler, Kürtler gibi bazı uluslar Osmanlı topraklarından pay alabilmek için harekete geçmişlerdir. Bu kapsamda Ermeniler İtilaf Devletleri ile temas ederek bazı Osmanlı topraklarının kendilerine verilmesini istemişlerdir. Ermenilerin talepleri İngiltere'de bazı tartışmalara yol açmıştır. Ermenilerin geleceğini tartışmak üzere Paris Barış Konferansı öncesinde 17 Aralık 1919 günü İngiltere Lordlar Kamarası'nda bir oturum yapılmıştır. Oturumda Ermenilerle ilgili pek çok fikir ortaya atılmıştır. Bu çalışmada bu oturumda yapılan konuşmalar üzerinden İngiltere'nin Paris Barış Konferansı öncesinde Ermeni meselesine bakışı ve Ermenilere yönelik planları analiz edilmiştir.

1.Tarihsel Arka Plan

Sanayi Devrimi sonrasında gittikçe güçlenen Avrupa Devletleri hammadde ve Pazar elde etmek için gelişmemiş ülkeleri hızla sömürgeleştirmeye başlamışlardır². 19. yüzyıl boyunca emperyalist devletler Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını sürdürmesi yolunda büyük bir tehdit oluşturmaya başlamışlardır. Rusya'nın yarattığı tehdit

¹ Hanefi Yazıcı, "1919 Paris Barış Konferansı'nda Türk Tezleri", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, 2020, C. 9, S. 2, s. 1046.

² Ekrem Erden, "Sanayi Devrimi'nin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri; Sanayi Politikalarının Dinamikleri ve Zafiyetleri", **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 2016, C. 0, S. 48, s. 19. ve Alper İplikçi, "Kolonyalizm ve Emperyalizm Üzerine Bir Değerlendirme", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2017, C. 21, S. 4, s. 1529.

karşısında Osmanlı İmparatorluğu ile güçlü ticari ilişkileri olan ve Rusya'nın yayılmasını engellemek isteyen İngiltere ve Fransa, uzun yıllar Osmanlı toprak bütünlüğünü savunmuşlardır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan mali iflas ve borç ödemelerinin durdurulması sonrasında Avrupa kamuoyu Osmanlı aleyhine dönmeye başlamıştır. 1877-1878 Rus Savaşı'nda yaşanan büyük bozgun sonrasında Avrupa Devletleri Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını devam ettiremeyeceğine kanaat getirmişlerdir. Bunun üzerine İngiltere kendisi için stratejik öneme sahip Kıbrıs, Mısır, Kuveyt gibi yerleri elde etmek için Osmanlı İmparatorluğu üzerinde büyük bir baskı kurmuştur³.

Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşma planları son aşamasına gelmiştir⁴. Osmanlı İmparatorluğu Rusya ve İngiltere'den gelen tehdit ve Rusya'nın kendisini ortadan kaldıracığı endişesi nedeniyle Almanya ile bir ittifak yapmak zorunda kalmıştır⁵. Bu ittifak antlaşması imparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'na sürüklemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın safında dahil olması üzerine İngiltere, Fransa ve Rusya yaptıkları gizli antlaşmalarla Osmanlı topraklarını bölüşmüşlerdir. Bu paylaşım daha sonra savaşa giren İtalya da katılmıştır⁶.

Almanya ve müttefikleri için savaş 1918 yılından itibaren kötü gitmeye başlamıştır. Rusya savaş dışında kamasına rağmen Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa katılması İtilaf Devletleri'ne zaferi getirmiştir⁷. Bulgaristan 29 Eylül 1918 günü ateşkes istemek zorunda kalınca Almanya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki bağlantı kesilmiştir. Bu olay Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa devam etmesini

³ Kemal Beydilli, “Şark Meselesi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 38, İstanbul 2010, s. 355-356.

⁴ Ahmet Kavas, “Trablusgarp”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 41, İstanbul 2012, s. 290 ve Cevdet Küçük, “Balkan Savaşı”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 5, İstanbul 1992, s. 24.

⁵ Alpay Kabacalı, **Talat Paşa'nın Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000, s. 31 ve Aptülahat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 9.

⁶ Azmi Süslü, “İngiltere”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 22, İstanbul 2000, s. 306.

⁷ İhsan Şerif Kaymaz, “Wilson Prensipleri ve Liberal Emperyalizm”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 2007, C. 23, S. 67-68-69, s. 147.

**PARİS BARİŞ KONFERANSI ÖNCESİNDE İNGİLTERE LORDLAR KAMARASI'NDA
ERMENİLERİN DURUMUNU TARTIŞMAK ÜZERE YAPILAN OTURUM HAKKINDA
DEĞERLENDİRMELER**

olanaksız hale getirmiştir. Bu nedenle Osmanlı Hükümeti 30 Ekim 1918 tarihinde imzaladığı Mondros Mütarekesi ile savaştan çekilmek zorunda kalmıştır⁸.

Mondros Mütarekesi ile beraber Osmanlı İmparatorluğu'nun kendisini koruma mekanizması tamamen ortadan kalmıştır. Böylece İtilaf Devletleri'nin Osmanlı topraklarını paylaşma planlarını hayata geçirmelerinin önünde bir engel kalmamıştır⁹. Bu nedenle İngiltere, Fransa ve İtalya, Osmanlı topraklarının paylaşımı için yoğun bir mücadele içine girmişlerdir¹⁰. Osmanlı topraklarından pay almak isteyen Rumlar, Ermeniler ve Kürtler de İtilaf Devletleri nezdinde çeşitli girişimlerde bulunmayı ihmal etmemişlerdir.

Savaş sonrasında barış antlaşmalarını belirlemek üzere Paris'te bir barış konferansı düzenlenmiştir. Konferans'ta çeşitli meselelerin yanı sıra Orta Doğu'nun ve Anadolu'nun paylaşılması konusunda da uzun müzakereler yürütülmüştür¹¹. Savaş sırasında yapılan gizli antlaşmalara rağmen İtilaf Devletleri paylaşım konusunda anlaşamamışlardır. Savaştan güçlü şekilde çıkan İngiltere daha önce Fransa'ya bıraktığı Irak'ı elinde tutmuş Fransa'ya Suriye'yi vermiştir. Daha önce İtalya'ya vaat ettiği İzmir'i Yunanistan' bırakmaya çalışmıştır. Ayrıca Rusya'da yaşanan devrim nedeniyle savaş sırasında yapılan gizli antlaşmalarla Rusya'ya bırakılan topraklar için yeni planlar hazırlanması gerekmiştir¹². İngiltere daha önce Rusya'ya verilmiş olan Doğu Anadolu'da kendi kontrolünde bir Ermenistan ve Güneydoğu Anadolu'da bir Kürdistan kurmak için harekete geçmiştir¹³. Böylece bölgede nüfuzunu arttırmayı hedeflemiştir¹⁴.

⁸ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi tarihi**, Alkım Yayınları, İstanbul 2004, s. 122.

⁹ Cevdet Küçük, "Sykes-Picot Antlaşması", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 38, İstanbul 2010, s. 204 ve Ceren Gürseler, "Yeni Olgusu: 100. Yılında Sykes-Picot Antlaşması, Orta Doğu ve Türkiye", **Gazi Akademik Bakış**, C. 9, S. 18, 2006, s. 80.

¹⁰ Cevdet Küçük, "" Sevr Antlaşması", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.37, İstanbul 2009, s. 3 ve Mustafa Yahya Metintaş, "Sykes-Picot Antlaşmasından 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'ne Kadar İngiltere ve Fransa'nın Kıbrıs Politikaları", **Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi**, C. 1, S. 1, 2017, s. 43.

¹¹ Ali Ertan, "I. Dünya Savaşı'nın Ardından Yeni Dünya Düzenine Doğru: 1919 Paris Barış Konferansı", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 20, S. 3, 2016, s. 555.

¹² Cemil Öztürk, "Mondros Mütarekesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 30, İstanbul 2005, s. 271.

¹³ Cevdet Küçük, "Millî Mücadele", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 30, İstanbul 2005, s. 79 ve Ersoy Zengin, "Paris Barış (Paylaşım) Konferansında Ermeni ve Kürt taleplerine Karşı Vilayat- Şarkıye'den Protestolar", **Türk Dünyası Araştırmaları**, C. 123, S. 243, 2019, s. 371.

Ermeniler Paris Barış Konferansı öncesinde Osmanlı topraklarından pay alabilmek için İtilaf Devletleri nezdinde girişimlere başlamışlardır. Birinci Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletleri için çarpışıklarını hatırlatarak bu nedenle katliama uğradıklarını iddia etmişlerdir¹⁵. Bu nedenle barış yapılırken kendilerine Osmanlı topraklarından bir pay verilmesini talep etmişlerdir. Paris Barış Konferansı başladığında ise konferansa bir heyet göndererek Doğu Anadolu’da çoğunlukta olduklarını ve bölgenin Ermeni vatanı olduğunu ileri sürmüşlerdir¹⁶. Kurulması düşünülen Ermenistan meselesi İngiliz Parlamentosu’nda çeşitli açılardan tartışılmıştır. Daha ateşkesin hemen sonrasında antlaşmada Ermenileri koruyacak maddeler bulunup bulunmadığı Avam Kamarası’nda tartışma konusu olmuştur. Hükümet ateşkes antlaşmasında açıklananlar dışında gizli bir madde olmadığını ifade etmiştir¹⁷. Ancak Mondros Mütarekesi mevcut haliyle bile Ermeniler için oldukça müsait bir durum yaratmıştır. Yine de İngiltere’deki muhalefet İngiliz Hükümeti’ni Ermenileri yeterince korumamakla suçlamaya devam etmiştir. Paris Barış Konferansı öncesinde Ermenilerin geleceği meselesi Lordlar Kamarası’nda da tartışılmıştır.

2.İngiliz Lordlar Kamarası’ndaki Tartışmalar

Oturumda ilk konuşmacı olan Lord Archbishop of Canterbury konuşmasına Ermeni, Nasturi, Keldani gibi Hristiyan mültecilerin toprakları işgal eden Türk kuvvetleri yüzünden hala evlerine dönemediklerini söyleyerek başlamıştır. Savaş sırasında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ermenilere, Asurilere ve Keldanilere yaptıklarının Mavi Kitapta yayınlandığını ancak savaş nedeniyle çok dikkat çekmediğini belirtmiştir. Lord Archbishop Türk Hükümeti’nin bu Hristiyan azınlıkları ortadan kaldırmak için iki

¹⁴ Mehmet Sait Dilek, “Paris Barış Konferansı’nda Ermeni Sorunu”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, C. 0, S. 15-16, 2009, s. 93.

¹⁵ Hande Aktaş, “Osmanlı’dan Günümüze Emperyalizm Kısacasında Ermeni Sorunu”, **Ermeni Araştırmaları**, S. 40, s. 226.

¹⁶ Süleyman Beyoğlu, “Sevr ve Lozan’da Ermeni Sorunu”, **Gazi Akademik Bakış**, C. 2, S. 3, 2008 s. 125.

¹⁷ **İngiltere Parlamento Tutanakları**, Erişim Adresi; <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1918/nov/07/turkey> Erişim Tarihi: 20.04.2020.

aşamalı bir plan hazırladığını, öncelikle kitlesel olarak öldürdüğünü kalanları ise çeşitli bölgelere sürdüğünü iddia etmiştir¹⁸.

Konuşmanın buraya kadarki kısmında Lord Archbishop of Canterbury Türkleri Hristiyan azınlıklara katliam yapmakla ve bölge halklarını yerlerinden sürmekle suçlanmıştır. Bu sayede Ermenistan kurulması meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu azınlıkların Hristiyan oldukları için öldürüldükleri iddia ederek Hristiyan kamuoyunun desteğini kazanmaya çalışmıştır. Ancak iddia ettiği katliamlara dayanak olarak propaganda amacıyla yazılmış olan Mavi Kitap'tan başka kaynak gösterememiştir. Bu konuşmadan Anadolu'dan ayrılan ve İngiliz mandası altındaki topraklara yerleşen mültecilerin İngiltere için sorun oluşturmaya başladığı da anlaşılmaktadır. Bu sorunu çözmek için İngiltere büyük bir Ermenistan kurarak Irak'taki Hristiyan azınlıkları bu devlete göndermeyi planlamıştır.

Lord Archbishop of Canterbury konuşmasının devamında sürgünlerin detaylı olarak planlandığının ve çeşitli bölgelerde aynı anda uygulandığının altını çizerek bunun ancak merkezi hükümet kararıyla olabileceğini ifade etmiştir. Amerikalı, Alman ve İngiliz gözlemcilerin ifadelerinin yanı sıra hayatta kalan kurbanların anlattıklarının Mavi Kitapta yer aldığını belirterek kitaptan bazı ifadeler okumuştur. Sürgün edilenlerin sadece yarısının hayatta kaldığını diğerlerinin yolda ya öldürüldüğünü ya da kaçırıldığını söylemiştir. Buna dayanarak katliamların temelde yolda gerçekleştiğini savunmuştur. Ayrıca pek çok erkek Ermeni savaşa katıldığı için genelde kadınlar ve çocukların sürgün mağduru olduklarını iddia etmiştir. Son olarak Türk Hükümeti'nin bölge halkını zorla topraklarından kopardığını, sağlıksız koşullar altında güvenli olmayan yolculuklara çıkardığını bu nedenle pek çoğunun yolda öldüğünü kalanların ise gittikleri yerlerde de ölmeye devam ettiklerini belirtmiştir. Lord Archbishop of Canterbury bu olaylar sırasında 600.000 Ermeni'nin hayatını kaybettiğini öne sürerek Osmanlı Hükümeti'nin bu katliamı inkâr edemeyeceğini söylemiştir¹⁹.

¹⁸ İngiltere Parlamento Tutanakları, Erişim Adresi; <https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1919/dec/17/turkish-rule-in-armenia> Erişim Tarihi: 20.04.2020.

¹⁹ İngiltere Parlamento Tutanakları, Erişim Adresi; <https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1919/dec/17/turkish-rule-in-armenia> Erişim Tarihi: 20.04.2020.

Lord Archbishop of Canterbury bir kez daha iddialarını İngiliz istihbaratının teşvikiyle Birinci Dünya Savaşı sırasında propaganda yapmak için yazılan mavi Kitap'a dayandırması, iddialarını destekleyecek nitelikte belgelerden yoksun olduğunu göstermektedir. Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere'de hazırlanan Mavi Kitapta çeşitli uydurma hikâye ve verilerle Osmanlı İmparatorluğu aleyhine propaganda yapılmıştır. Bu sayede tarafsız devletlerin özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin İtilaf Devletleri safında savaşa girmesi tasarlanmıştır.

Konuşmasının devamında Lord Archbishop of Canterbury yaşanan olayları tarihte benzeri görülmemiş bir vahşet olarak nitelemiştir. Ermenilerin yaşadığı ve Türk yönetimi altında olan bölgelerin tarih boyunca Türk vatanı olmadığını ve Türklerin oralarda çoğunluk teşkil etmediklerini iddia etmiştir. Kürtlerle Ermenilerin iyi anlaştıklarını, sorunların Türk idaresinden kaynaklandığını ve eğer bölgedeki Türk yönetimi sona ererse sorunların ortadan kalkacağını savunmuştur. Bölgenin ve Hristiyan halkların bir daha asla Türk yönetimine bırakılmamaları gerektiğini ileri sürmüştür²⁰.

Bu sözlerden Lordun bölgede yaşananlardan pek haberi olmadığı, nüfus oranlarını bilmediği ve Türk aleyhtarı olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Ermeniler ile Kürtler arasında pek çok kez çatışma yaşandığı ise belgelerle sabittir. Ayrıca Mondros Mütarekesi sonrasında Ermenilerin ve ayrılıkçı Kürtlerin aynı coğrafyayı talep etmeleri de aralarında çıkar çatışmaları olduğunu göstermektedir.

Bir sonraki konuşmacı Dışişleri Bakanı Earl Curzon olmuştur. Konuşmasına olayların yaşandığı bölgelerin Türklerin elinden alınmasını ümit ettiğini söyleyerek başlamıştır. Konuşmasının devamında Irak'ta Ermeni, Nasturi, Keldani ve Asuri mültecilerin giderek artmakta olduklarını belirtmiştir²¹.

Gerçekten de ateşkes sonrasında İngiliz Hükümeti Türk karşıtı bir politika izlemiştir. İngiltere fırsat olursa Türkleri İstanbul'dan çıkartmak ve böylece Avrupa'dan

²⁰ İngiltere Parlamento Tutanakları, Erişim Adresi; <https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1919/dec/17/turkish-rule-in-armenia> Erişim Tarihi: 20.04.2020.

²¹ İngiltere Parlamento Tutanakları, Erişim Adresi; <https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1919/dec/17/turkish-rule-in-armenia> Erişim Tarihi: 20.04.2020.

atmanın peşine düşmüştür. Aynı dönemde Anadolu'da Hristiyan azınlıklara devletler kurarak Türkleri iyice sıkıştırmak istemiştir. Bu girişimlere destek sağlamak için Türklerin Hristiyan azınlıkları katlettiklerini ileri sürmüştür. İngiltere büyük bir Ermenistan kurulması durumunda Irak'taki Hristiyan mültecileri bu devletin topraklarına yerleştirmek, Millî Mücadele ile Sovyet Rusya arasında tampon bir bölge oluşturmak istemiştir.

Curzon bölgede kontrolü sağlamak için İngiltere'nin yeterli gücü olmadığını bu nedenle bölgeye ilgisi olan Fransa ile iş birliği yapmaya çalıştığını itiraf etmiştir. Bu girişimin amacının bölgedeki mültecileri evlerine göndermek olduğunu belirtmiştir. Yeterli kuvvet ayrılması durumunda Asurilerin bölgeye yerleştirilebileceklerini ve Kürtlerle sorun yaşamadan varlıklarını sürdürebileceklerini iddia etmiştir. Curzon konuşmasına Ermeni meselesiyle devam etmiştir. Suriye'de bulunan Ermeni mültecilerin bir kısmının Fransızlar tarafından Kilikya'ya yerleştirileceklerini belirtmiştir. Diğerlerinin Maraş ve Urfa'ya gideceklerini söyleyerek zaten bölgenin eskiden Ermenilerin vatanı olduğunu öne sürmüştür²².

Bu konuşmadan Fransa'nın da İngilizler gibi bölgedeki Ermeni mültecilere yer bulmak için uğraştıkları anlaşılmaktadır. Fransa kontrolü altındaki Suriye'de bulunan Ermenileri Kilikya'ya yerleştirmeyi planlamıştır. Ancak Millî Mücadele'nin güçlenmesi Fransa'nın planlarına set çekmiştir. Suriye ve Irak'ta Ermeni nüfus bulunması Ermenilerin bir soykırıma uğramadıklarını da göstermektedir.

Curzon kalan Ermenilerin Rusya'da, Azerbaycan'da ve Erivan'da kurulan Ermeni Devleti'nde olduklarını ifade etmiştir. Nüfusu 500.000 kadar olan bu devletin Kars civarına kadar yayıldığı ve iyi silahlanmış kuvvetler oluşturduğunu belirtmiştir. İngiltere'nin Ermenistan ile iyi ilişkiler kurmak için bölgeye temsilciler gönderdiğini ve müttefiklerinin de bu hareketi desteklediğini söylemiştir. Ayrıca bölge ile Amerika Birleşik Devletleri'nin de ilgilendiğini eklemiştir. Paris Barış Konferansı'nda meselenin çözüleceğini ve Türk tehdidinin ortadan kaldırılacağını iddia etmiştir. Ermenistan'ın

²² İngiltere Parlamento Tutanakları, Erişim Adresi; <https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1919/dec/17/turkish-rule-in-armenia> Erişim Tarihi: 20.04.2020.

denizlere ulaşmasının sadece para değil aynı zamanda nüfus meselesi de olduğunu bu konunun ancak Amerika'nın desteği ile sağlanabileceğini ifade etmiştir. Ancak Amerika'nın buna sıcak bakmadığını da belirtmiştir²³.

İngiltere Birinci Dünya Savaşı sonunda Kafkas petrollerini kontrol altına almak için bölgeye asker çıkartmıştır. Bölgede Ermeniler ile yakın ilişki kurmuştur. Ancak Rusya'nın güçlenmesi İngiltere'nin bölgeyi tahliye etmesine yol açmıştır. İngiltere bölgede etkin olabilmek için Ermenistan'ı kullanmaya çalışmıştır. Curzon'un konuşmasında İngiltere'nin Ermenistan'ı kendi nüfuzun altına alarak Rusya'dan ayırmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. İngiltere bölgede fazla asker bulunduramadığı ve maddi açıdan sıkıntı çektiği için meseleye Amerika Birleşik Devletleri'ni de ortak etmeye çalışmaktadır. Ayrıca Ermenistan'a Anadolu'dan pay vererek bu devleti güçlü hale getirmeyi ve Irak'taki Ermeni mültecileri bu topraklara yerleştirmeyi tasarlamaktadır.

Curzon sonrasında Viscount Bryce bir konuşma yapmıştır. Konuşmasına 1915 katliamından kurtulan Ermenilerin açlık ve salgın hastalıklar nedeniyle ölmeye devam ettiklerini ancak Türk çeteleri nedeniyle evlerine dönmekten de çekindiklerini iddia ederek başlamıştır. Konuşmasının devamında Türk sorununun çözülmesini talep etmiş ve mültecilerin yurtlarına dönmelerinin sağlanması gerektiğini belirtmiştir. İngiliz Hükümeti'nin bölgedeki çeteleri temizlemesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bölgede düzenli Türk kuvvetleri bulunmasa da Ermenilerin Kilikya'ya yerleştirmeleri için büyük güç gerektiğini kabul etmiş, ancak diplomatik baskı ve bölgeye gönderilecek kuvvetler sayesinde ağır silahlardan mahrum çetelerin kolayca ortadan kaldırılacağını ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya bağlı kuvvetlerin silah ve cephane için dışa bağımlı olduğunu belirtmiş, İngiliz donanmasının bunu engellemesi halinde Türk çetelerinin kontrol altına alınacağını öne sürmüştür. Yapılacak barış ile de mültecilerin güven içinde bölgeye döneceklerini ifade etmiştir²⁴.

²³ İngiltere Parlamento Tutanakları, Erişim Adresi; <https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1919/dec/17/turkish-rule-in-armenia> Erişim Tarihi: 20.04.2020.

²⁴ İngiltere Parlamentosu Tutanakları, Erişim Adresi; <https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1919/dec/17/turkish-rule-in-armenia> Erişim Tarihi: 20.04.2020.

Bu ifadelerden İngiltere'nin Ermeni meselesine destek sağlamak için mültecilerin çektikleri sıkıntıları kullanmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. İngiltere mültecilerin durumunu düzeltmek için bir şey yapılmasını değil, onların kendi belirleyeceği yerlere yerleştirilmesini istemektedir. Bunun başarılabilmesi için dünya kamuoyunun Türkler üzerinde baskı kurmasını talep etmiştir. İngiltere bu sayede Türk topraklarında bir Ermenistan yaratmak ve bu sayede kendi çıkarlarını korumak peşinde koşmuştur. Viscount Bryce'nin konuşmasından pek çok İngiliz'in Millî Mücadele'den yeterince haberdar olmadığı da görülmektedir. Millî Mücadele'yi bazı çete gruplarından ibaret sayarak bunların kolayca ortadan kaldırılabilceğini düşünen bazı İngiliz politikacılar olmuştur. Bu kişiler gerçek durumu Yunan Ordusu yenildiği zaman fark edebileceklerdir.

Konuşmasının devamında Viscount Bryce Türklerle yapılacak barış antlaşmasının ilk şartının Ermeni topraklarının boşaltılması olması gerektiğini belirtmiştir. Anadolu'nun kuzeyi gibi Müslümanların çoğunlukta olduğu yerlerin Osmanlı İmparatorluğu'na bırakılabilceğini söylemiş ancak Ermeniler, Asuriler ve Keldaniler gibi katliama uğramış toplulukların bir daha asla Türk yönetimine tabi olmamaları gerektiğini ileri sürmüştür. Kilikya'da ve altı vilayette Müslümanların çoğunlukta olmadıklarını iddia ederek bu toprakların Ermenilere verilmesini talep etmiştir²⁵.

Bu konuşmada da görüldüğü gibi bazı İngiliz politikacılar Türklerin Ermenileri ve diğer Hristiyan azınlıkları katlettiklerini, onları kurtarmak için bir Ermenistan kurulması gerektiğini iddia etmişlerdir. Ancak bu katliam iddialarını sadece propaganda için yazılan Mavi Kitap'a ve Amerikan Elçisi Morgenthau'nun ifadelerine dayandırabilmişlerdir.

Viscount Bryce Türklerin savaş boyunca Almanların elinde oyuncak olduklarını ve onların istekleri doğrultusunda İran ve Afganistan'a nüfuz etmeye çalıştıklarını hatırlatarak Türklerin artık İran ve Afganistan'a nüfuz etmelerine imkân bırakılmamasını istemiştir. Karadeniz ve Hazar Denizi etrafında bulunan küçük

²⁵ İngiltere Parlamento Tutanakları, Erişim Adresi; <https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1919/dec/17/turkish-rule-in-armenia> Erişim Tarihi: 20.04.2020.

devletlerin de Alman ve Türk nüfuzuna maruz kalmalarının engellenmesi gerektiğini savunarak Hindistan'ın güvenliği için bunun elzem olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle Kafkasya'da kurulan Ermenistan'ı memnuniyetle karşıladığını bu devletin hem Karadeniz hem de Hazar Denizi'ne ulaşması durumunda Hindistan'ın güvenliğine önemli katkı yapacağını ileri sürmüştür. Bundan dolayı İngiltere'nin Ermenistan'a malzeme ve subay göndererek bölgede etkinlik kazanması gerektiğini vurgulamıştır. Doğu Anadolu'nun Ermenistan ve Kürdistan arasında paylaştırılmasının bölgede kalıcı barışı sağlayacağını iddia etmiştir²⁶.

Bu ifadelerden savaş sonrasında bile İngiltere'nin temel endişesinin Hindistan'ın güvenliği olduğu anlaşılmaktadır. İngiliz politikacılar Kafkasya'da kurulacak güçlü bir Ermenistan'ın, Türklerin İran ve Afganistan'a nüfuz etmelerini engelleyeceğini ve Rusya'yı Kafkaslardan uzak tutacağını düşünmüşlerdir. Ayrıca Ruslarla Türklerin bağlantısının kesilmesinin Millî Mücadele'yi zayıflatacağını da beklemişlerdir. Ancak İngiltere'nin savaş sonrasındaki durumu Ermenistan'a mali ve askeri yardım yapmaya uygun olmamıştır. Bu nedenle Amerika Birleşik Devletleri'ne başvurmuş ama umduğunu bulamamıştır.

Viscount Bryce konuşmasının sonunda barışı sağlayan müttefiklerin bölgedeki küçük devletlere yardım etmeleri gerektiğini barışın devamlılığı için bunu şart olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Amerikan Başkanı Wilson'ın Ermeni mandası konusuna olumlu yaklaşacağını umduğunu ifade etmiştir. Türklerle yapılacak antlaşma ile Ermenistan Türklerden kurtarıldıktan sonra bölgede iyi bir gelecek inşa edileceğini iddia etmiştir²⁷.

Bu konuşmada emperyalizmin işleyiş tarzı göze çarpmaktadır. İngiltere bölgedeki çıkarlarını korumak için küçük ulusları kullanmaya çalışmıştır. Konuşmada geçen ifadelerden İngiltere'nin Ermeni meselesine Amerika'yı da dahil etmek için oldukça uğraştığı görülmektedir. İngiltere bunu sağlamak için Türklerin Ermenileri tehdit ettiklerini ileri sürmekten çekinmemiştir.

²⁶ İngiltere Parlamento Tutanakları, Erişim Adresi; <https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1919/dec/17/turkish-rule-in-armenia> Erişim Tarihi: 20.04.2020.

²⁷ İngiltere Parlamento Tutanakları, Erişim Adresi; <https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1919/dec/17/turkish-rule-in-armenia> Erişim Tarihi: 20.04.2020.

İngiliz Hükümeti meseleye yeterli kaynak ayıramaması nedeniyle Ermenistan'ın Amerikan himayesi altına alınması için yoğun çaba sarf etmiştir. Ancak Amerika Birleşik Devletleri Senatosu Ermenistan'ı himaye teklifini reddetmiştir²⁸. Bunun üzerine Milletler Cemiyeti'nin Ermenistan'ı desteklemesi gündeme geldiyse de bundan bir sonuç çıkmamıştır²⁹.

Sonraki konuşmacı Lord Lamington olmuştur. Konuşmasına Ermenilerin intikam almak için bölgedeki Türklere karşı saldırılar düzenlediklerini belirterek başlamıştır. Bu nedenle bölgedeki Türkleri korumak için de önlemler alınması gerektiğini ifade etmiştir. Buna cevap olarak Viscount Bryce olayların büyük çapta olmadığını iddia etmiştir³⁰.

Bu tartışmadan gerçekleri dile getirerek Türklere yapılanları söyleyenlerin olduğu gibi bir kesimin ısrarla bunları kabul etmediği anlaşılmaktadır. Ermeni tezlerini savunanlar Türklerin Ermenilere “soykırım” yaptıklarını kanıt göstermeden ileri sürmekten geri durmamışlardır. Aynı kişiler Ermenilerin düzenledikleri saldırıları ise ya görmezden gelmişler ya da önemsiz göstermeye çalışmışlardır. Hiçbir rapor bu kişilerin fikirlerini değiştirmesine yol açamamıştır.

Oturumda pek çok İngiliz politikacı Ermenilerin, Türklerin her türlü vaadine karşın müttefiklere karşı savaşmadıklarını, bu nedenle katliama uğradıklarını iddia ederek Ermenilerin ödüllendirilmeleri gerektiğini savunmuştur³¹. İngiliz Hükümeti de bu şekilde hareket etmiş ve Sevr Antlaşması'nda bağımsız bir Ermenistan kurulması maddesi yer almıştır. Ancak bu girişim bir hayal olarak kalmıştır.

3.Oturum Hakkında Değerlendirme

İngiltere Birinci Dünya Savaşı sonrasında, savaşın uzamasından sorumlu tuttuğu Osmanlı İmparatorluğu'nu ağır şekilde cezalandırmak istemiştir. Zaten daha savaş

²⁸ İngiltere Parlamento Tutanakları, Erişim Adresi; <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/jul/08/armenia-mandate> Erişim Tarihi: 20.04.2020.

²⁹ İngiltere Parlamento Arşivi, Erişim Adresi; <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/may/03/armenia> Erişim Tarihi: 20.04.2020.

³⁰ İngiltere Parlamentosu Tutanakları, Erişim Adresi; <https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1919/dec/17/turkish-rule-in-armenia> Erişim Tarihi: 20.04.2020.

³¹ İngiltere Parlamento Tutanakları, Erişim Adresi; <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1923/mar/28/armenians> Erişim Tarihi: 20.04.2020.

sırasında İtilaf Devletleri gizli antlaşmalarla Osmanlı topraklarını bölüşmüşler fakat 1917 yılında yaşanan devrim sonrasında Rusya'nın savaştan çekilmesi paylaşım planlarını alt üst etmiştir. Savaş sonrasında İngiltere kendi konumunu güçlendirmek için müttefiklerine verdiği bazı sözlere sadık kalmamıştır. İngiltere öncelikle gizli antlaşmalarla Fransızlara verilen ve petrol açısından önemli olan Irak'a el koymuştur. Daha sonra İtalyanlara vaat ettiği İzmir'e Yunanistan'ın çıkmasını sağlayarak İtalya'nın bölgede güç kazanmasını engellemiştir. Ayrıca Anadolu'da çeşitli küçük devletler aracılığıyla kendi nüfuzunu artırmak istemiştir. Bu doğrultuda Doğu Anadolu'da bir Ermenistan ve Güney Doğu Anadolu'da bir Kürdistan kurmayı planlamıştır.

İngiltere Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş sırasında Ermeniler, Asuriler, Nasturiler ve Keldaniler gibi Hristiyan azınlıklarını imha ettiğini iddia ederek bu toplulukların yaşaması için bölgedeki Türk idaresinin ortadan kaldırılması gerektiğini savunmuştur. Bunu yaparken dayandığı kaynaklar savaş sırasında yazılan Mavi Kitap ve Amerikan Elçisi Morgenthau tarafından ortaya atılan iddialar olmuştur. Bu propaganda pek çok İngiliz parlamenterin Türk ve Müslüman aleyhtarı olmasına yol açmıştır. Bu durum İngiliz Hükümeti'nin Türk karşıtı politika izlemesini kolaylaştırmıştır. Pek çok İngiliz politikacı Türklerin Kilikya ve altı vilayette çoğunluk olmadıklarını buraların Ermenilere verilmesi gerektiğini savunmuştur.

Tehcir sonrasında Suriye'de biriken Ermeniler ve savaş sonu Irak'ta bulunan Hristiyan mülteciler Fransa ve İngiltere için sorun teşkil etmişlerdir. İki devlet bu toplulukları Anadolu'ya yerleştirmeyi hedeflemişlerdir. Fransa Ermenileri Kilikya, Urfa ve Maraş'a yerleştirmeye çalışmış, İngiltere ise Doğu Anadolu'da bir Ermenistan ve Güney Doğu Anadolu'da bir Kürdistan kurmayı tasarlamış ancak Milli Mücadele'nin başlaması bu planlara engel olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrasında maddi kriz içinde olan ve bölgeye yeterli miktarda asker gönderemeyen İngiltere Ermeni meselesine Amerika'yı da dahil etmeye çalışmış ancak başarılı olamamıştır.

İngiltere Erivan'da kurulan Ermenistan Cumhuriyeti'ni kendi nüfuzu altına alarak Sovyet Rusya etkisinden kurtarmaya böylece Kafkasya'da Rusya'ya karşı üstünlük sağlamaya çalışmıştır. Bu devlete Doğu Anadolu topraklarını vererek Hristiyan

mültecileri buraya yerleştirmeyi düşünmüştür. Bölgede kurulacak güçlü bir Ermenistan'ın, Türkler ile Ruslar arasındaki bağlantıyı kesmesini, Rusları ve Türkleri İran'dan uzak tutmasını planlamıştır. Bu devleti kurulacak bir Kürdistan ile desteklemeyi tasarlamış bu sayede Hindistan'ın daha da güvende olacağını düşünmüştür.

İngiltere kendi çıkarlarını savunmak için bu tarz planlar hazırlamış ve bunları hayat geçirmek için Hristiyan azınlıkların katledildiklerini ve mültecilerin Türkler yüzünden evlerine dönemediklerini savunmaya başlamıştır. Bu şekilde hem kendi kamuoyunu hem de dünya kamuoyunu ikna ederek kuracağı uydu devletlere meşruiyet sağlamaya çalışmıştır. İngiltere Doğu Anadolu'da Ermenistan ve Güney Doğu Anadolu'da Kürdistan kurulması meselesini Sevr Antlaşması ile Osmanlı yönetimine kabul ettirmiş ancak Millî Mücadele'nin zafere ulaşması sonrasında Sevr Antlaşması ile birlikte Ermenistan ve Kürdistan hayali de o dönem için ortadan kalkmıştır.

SONUÇ

Mondros Mütarekesi sonrasında İngiltere Doğu Anadolu'da bir Ermenistan yaratmak için harekete geçmiştir. Bunu sağlamak için Türklerin, Ermenileri ve diğer Hristiyan azınlıkları ortadan kaldırdığını iddia etmiştir. Irak ve Suriye'deki mültecilerin evlerine dönebilmesi için bölgede bir Ermeni devleti kurulması gerektiğini ifade etmiştir.

İtilaf Devletleri'nin Osmanlı topraklarını işgal etmeye başlamaları ve bu işgallere Yunanistan'ın da katılması Türk halkında büyük bir öfkeye yol açmıştır. İstanbul Hükümeti'nin işgal devletleriyle iş birliği içinde olması ve işgallere karşı yeterli direniş gösterememesi üzerine Anadolu'da direniş hareketi güç kazanmıştır.

Millî Mücadele'nin güç kazanması Ermeni projesini İngiltere için daha önemli hale getirmiştir. İngiltere bölgede kuracağı güçlü bir Ermenistan ile Anadolu ile Rusya'nın bağlantısı kesmeyi böylece Millî Mücadele'yi baskı altına almayı ayrıca Türkiye ve Rusya'nın İran'a nüfuz etmelerinin önüne geçmeyi hedeflemiştir. Bunu sağlamak için Erivan'da kurulan Ermeni devletiyle temas kurmaya çalışmıştır.

Fransızların Kilikya, Urfa ve Maraş'ta Türk çeteleri karşısında başarılı olamamaları bu bölgelere Ermeni iskanı projesini suya düşürmüştür. Kazım Karabekir Paşa komutasındaki Türk kuvvetlerinin Ermeni ordularını mağlup etmesi sonrasında imzalanan Gümrü Antlaşması ile İngiltere'nin Ermenistan'a yönelik planları büyük darbe almıştır. İngiltere her ne kadar Sevr Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'na Doğu Anadolu'da bir Ermenistan ve Güney Doğu Anadolu'da bir Kürdistan kurulmasını kabul ettirse de Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki İstiklal Harbi'nin zafere ulaşması ile Sevr Antlaşması gibi bu projeler de rafa kalkmıştır. Lozan Antlaşması ile beraber İngiltere Anadolu'nun Türklere ait olduğunu kabul etmek zorunda kalmıştır.

KAYNAKÇA

1.İngiltere Parlamento Tutanakları

İngiltere Parlamento Tutanakları, Erişim Adresi; <https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1919/dec/17/turkish-rule-in-armenia> Erişim Tarihi: 20.04.2020.

İngiltere Parlamento Tutanakları, Erişim Adresi; <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1923/mar/28/armenians> Erişim Tarihi: 20.04.2020.

İngiltere Parlamento Tutanakları, Erişim Adresi; <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/jul/08/armenia-mandate> Erişim Tarihi: 20.04.2020.

İngiltere Parlamento Tutanakları, Erişim Adresi; <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1920/may/03/armenia> Erişim Tarihi: 20.04.2020.

İngiltere Parlamento Tutanakları, Erişim Adresi; <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1918/nov/07/turkey> Erişim Tarihi: 20.04.2020.

2.Araştırma Eserleri

AKŞİN, Aptülahat, (1991), **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Ankara; Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- AKTAŞ, Hande, (2012), “Osmanlı’dan Günümüze Emperyalizm Kıskaçında Ermeni Sorunu”, **Ermeni Araştırmaları**, 0(40), 225-228.
- BEYDİLLİ, Kemal, (2010), “Şark Meselesi”, **İslam Ansiklopedisi**, (Cilt 38, s. 352-357), İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- BEYOĞLU, Süleyman, (2008), “Sevr ve Lozan’da Ermeni Sorunu”, **Gazi Akademik Bakış**, 2(3), 125-138.
- DİLEK, Mehmet Sait, (2009), “Paris Barış Konferansı’nda Ermeni Sorunu”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, 0(15-16), 79-97.
- ERDEM, Ekrem, (2016), “Sanayi Devrimi’nin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri; Sanayi Politikalarının Dinamikleri ve Zafiyetleri”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 0(48), 17-44.
- ERTAN, Ali, (2016), “I. Dünya Savaşı’nın Ardından Yeni Dünya Düzenine Doğru: 1919 Paris Barış Konferansı”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 20(3), 551-572
- GÜRSELER, Ceren, (2016), “Yeni Olgusu: 100. Yılında Sykes-Picot Antlaşması, Orta Doğu ve Türkiye”, **Gazi Akademik Bakış**, 9(18), 79-92.
- İPLİKÇİ, Alper, (2017), “Kolonyalizm ve Emperyalizm Üzerine Bir Değerlendirme”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 21(4), 1527-1540.
- KABACALI, Alpay, (2000), **Talat Paşa’nın Anıları**, İstanbul; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- KAVAS; Ahmet, (2012), “Trablusgarp”, **İslam Ansiklopedisi**, (Cilt 41, s. 288-291), İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- KAYMAZ, İhsan Şerif, “Wilson Prensipleri ve Liberal Emperyalizm”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 23(67-68-69), 145-174.
- KÜÇÜK, Cevdet, (1992), **Balkan Savaşı**, **İslam Ansiklopedisi**, (Cilt 5, s. 23-25), İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- KÜÇÜK, Cevdet, (2005), “Milli Mücadele”, **İslam Ansiklopedisi**, (Cilt 30, s. 76-83), İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- KÜÇÜK, Cevdet, (2009), “Sevr Antlaşması”, **İslam Ansiklopedisi**, (Cilt 37, s. 1-5), İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- KÜÇÜK, Cevdet, (2010), “Sykes-Picot Antlaşması”, **İslam Ansiklopedisi**, (Cilt 38, s. 204-206), İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- METİNTAŞ, Mustafa Yahya, (2017) “Sykes-Picot Antlaşmasından 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti’ne Kadar İngiltere ve Fransa’nın Kıbrıs Politikaları”, **Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi**, 1(1), 42-56.
- ÖZTÜRK, Cemil, (2005), “Mondros Mütarekesi”, **İslam Ansiklopedisi**, (Cilt 30, s. 271-273), İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- SÜSLÜ, Azmi, (2000), “İngiltere”, **İslam Ansiklopedisi**, (Cilt 22, s. 302-307), İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- YAZICI, Hanefi, (2020), **Paris Barış Konferansı’nda Türk Tezleri**, 9(2), 1039-1064.
- ZENGİN, Ersoy, (2019) “Paris Barış (Paylaşım) Kongresinde Ermeni Kürt Taleplerine Karşı Vilayat-ı Şarkiye’den Protestolar”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, 123(243), 369-390.